

SENTRÅDSSPINNING, TENNDRAGNING OCH BÄLTSMYCKE- GJUTNING HOS LAPPARNA I NORRA JÄMTLAND.

Av

NILS KEYLAND.

Vad som vid ett första flyktiga betraktande av lapsk sentrårsspining omedelbart faller i ögonen är den ursprungliga karaktären hos vissa tekniska moment, exempelvis tändernas flitiga bruk vid trådens förarbetning samt trådens hoptvinnande på låret eller mot kinden.

Detaljer som dessa och andra — utförda utan tillhjälp av några som helst redskap — förläna spinningsförloppet i förstone sken av att vara någonting vida mer primitivt, enkelt och lättlärt, än det i själva verket är.

De nämnda handgreppen möta, må så vara, icke någon större svårighet, när de vart och ett för sig utföras. Göra vi ett försök att »omsätta dem i praktiken», att ställa dem i helhetssammanhang med varandra till ett verkligt arbete på lappkvinnans vis, växa de emellertid i svårighet och vi komma löjligt till korta.

Se en lappkvinna spinna tråd av rensenor, se hur suveränt hon handskas med det motsträviga material, naturen anvisat henne, hur smidigt hon länkar tempo till tempo från början till slut! Man nödgas inse och fatta, att bakom denna skicklighet, denna handlagets fulländning, varav man ovillkorligen imponeras, måste ligga en lång, fast oskriven historia av utveckling, vars yttersta början endast svagt kan skimras.

Den troligtvis äldsta antydning om lapparnas trådförhållanden, som vi finna bevarad i hävderna, härstammar från en bekant östromersk historieskrivare vid namn Procopius, vilken levde på 500-talet e. Kr. Denne Procopius omtalar ett folk i höga Norden, kallat Seritifinni (lappar), som av alla i Tule boende voro de enda, som förde ett liv ej olik de vilda djurens. Han berättar, huru tarvligt skridfinnarna levde, och säger om dem till slut: »De kläda sig i hudar, alldestund de ej odla lin, och de äro okunniga i konsten att sy. Medelst djursenor hopfästa de hudarna, med vilka de omhölja hela sin kropp».¹

Omkring 1000 år senare i tiden (på 1500-talet) kommer vår egen om lapparnas seder och bruk mångsidigt underrättade Olaus Magnus i sin historia om de nordiska folken in på samma kapitel. Han berättar, att lapparna sysslade med djursenor till sammanfogande av tygstycken och klädesplagg, företrädesvis sådana av pälsverk. Vidare berör han något senornas förbehandling, varom jag sedan skall tala.

Rensenor utgjorde även enligt Niurenus (s. 13), Tornæus (s. 51), Schefferus (s. 261 f) m. fl. lapparnas enda sömtrådsämne. Alltfort fasthålla lapparna med förkärlek vid detta råämne, och för vissa ändamål kommer knappast annat i fråga, då det är det enda tillräckligt hållbara. För skosömnad är sentråd bättre än tråd av vegetabiliska fibrer, enär vatten ej går igenom sentrådssömmar, och det är ett av de förnämsta skälen för att lapparna alltid använda sentråd vid skosömnad.

För sentråd finnes sålunda hos lapparna, liksom hos andra polarfolk i jämförliga levnadsvillkor, användningar av mångahanda slag. Den brukas till lädersöm i allmänhet (skosöm som nämnt, bältsöm, handsöksöm o. d.), till snören, bågsträngar, kastrep, tömmar, grimmor, lyckor i ackjor, ja fordomdags till hopfogande av båtar.

¹ Procopii Cæsarensis Gotthicæ Historiæ Liber II. Ingår i Hugo Grotii Historia Gotthorum, Vandalorum & Langobardorum, Amstelodami 1655, s. 261.

Spår av sentråd och sensnören äro anträffade i gamla lappgravar vid Varanger i Norge. Se O. Solberg, Eisenzeitfunde in Ostfinmarken, i Skrifter udg. av Videnskabs-Selskabet i Christiania, 1909, II, Historisk-Filos. Klasse, No 7 s. 92, 94, 102. (På detta arb. har prof. Wiklund gjort mig uppmärksam.)

»Men till kläde och walmar», säger Graan (s. 53), »bruka the tråd af lijn och hampa, äfwen som Swenskt och annat slagz folck.»

Lin- och bomullstråd tillhandla sig lapparna i färdigspunnet skick. Silkestråd kommer numera någon gång till användning.

Düben uttalar sig (s. 304, jfr Drake s. 197) om sensömmens ålder hos lapparna och anmärker därvid, att det lapska ordet *suona* har en alltför stor likhet med det svenska »sena» för att likheten skulle vara tillfällig. Han tror ej på saklån, utan tillägger: »Måhända kan man tänka sig, att här den ursprungliga benämningen gått förlorad och en lånad ingått, då man måste antaga, att sensömmen varit urgammal bland lapparna.» Efter Lartet har D. en uppgift (vars halt och värde jag ej förmår bedöma), att renperiodens folk i Frankrike skulle haft samma instrument för trådens dragning som lapparna ännu hava.

Hos lapparna drogs, enligt Düben (s. 131) varje sentråd successivt genom hål av olika storlekar, borrade för ändamålet i skivor av metall, trä, ben eller horn. Den sist anförda uppgiften förefaller emellertid föga trovärdig. Såvitt det av mig kunnat utrönas, förekommer ingen dragning av sentråd genom dylika skivor hos lapparna i våra dagar, endast av tenntråd. Ej håller finnes mig veterligen någon tradition om att sådan dragning tidigare förekommit. Metoden betraktar min sagesman såsom överflödigt och som i och för sig omöjlig, emedan den leder till att sentågorna förstöras.¹

Remmar av älghud, spända mellan träd, slätades däremot av lapparna i Frostviken medelst genomborrade hornskivor. De användes till flätning av tömmar.

Dragskivans bruk för tuktning av vissa animaliska ämnen är även från andra folk känt, till och med från nutidens svenska allmoge, och det förefaller ju också att kunna vara det äldsta. Ett

¹ Nämda uppgift av Düben står, så vitt jag kunnat finna, ensam i litteraturen och gör knappt intryck av att stödja sig på autopsi. Då D. talar om dragning av sentråd, gör han sig av allt att döma skyldig till en förväxling med tenntrådsdragning, vilken förväxling sedan går igen i en kommenterande, redaktionell not i Linnés tryckta *Iter Lapp*. (båda upplagorna) vid en bild av dragskivor. Förväxlingen har väl ytterst uppstått därigenom att D. missuppfattat Linné.

par exempel må i förbigående anföras. Från eskimåerna på Grönland äger Etnografiska Riksmuseet en med olika stora hål försedd renhornskiva, vilken enligt bifogad uppgift varit avsedd för genomdragning och utjämning av kobberremmar (Reg. 1880, s. 126). I fråga om formen kommer den nära några redskap i Nordiska Museet, vilkas användning ej är närmare känd. I Värmland var det förr i tiden brukligt att draga läderremmar genom hål för att få dem fina och jämna. I samma landskap (Mangskog s:n) har förf. nyligen sett en genomborrad trästicka användas för genomdragning av färtar till psalmodikonsträngar och spinnrocksnören. Enligt meddelande av fl. lic. Gust. Hallström skall man i Hälsingland hava plägat draga fiolsträngar genom perforerade skivor.

Av *tenntråd* från förhistorisk tid känner förf. för närvarande två fynd, båda tillhörande Statens Historiska Museum i Stockholm. Det ena av dem härstammar från sjön Furen i Härlöv s:n i Småland. Dess ålder har av antikvarien T. J. Arne bestämts till mitten av 1000-talet. Tråden, av rund form, är applicerad som ornering på två tennspännen, hittade tillsammans med beslag, pincetter och en mängd synålar. Det andra fyndet, härstammande från Gråträsk i Piteå s:n, Norrbotten, förskriver sig från tiden omkring 1000—1200 och utgöres av lösa tenntrådsstumpar av till synes två olika typer, en rund kompakt, en av blad- eller platt-tenn enkelt hopvriden. Tråden hittades tillsammans med diverse hängprydnader i form av kors, yxor etc., vilka (enl. etikett) uppvisa delvis ryska och finska typer: »nedlagda som offer (?) i vattnet invid stranden av en sjö».

I de norrländska landskapen och även övra Dalarna bäras (eller hava åtminstone nyligen burits) av kvinnorna ett slags väskor med tenntrådssömnad. Nordiska Museet äger i sina samlingar ett flertal dylika väskor. Amanuensen Gerda Cederblom har ägnat sin uppmärksamhet åt detta förhållande och genom förfrågningar utrönt, att tennsömnaden i fråga tillkommit på beställning hos lapparna. I sammanhang härmed bör nämnas (vad jag av prof. K. B. Wiklund gjorts uppmärksam på) att under 1700-talet tiggarelappar företogo sina strövtåg långt söder ut, ända till Hedemoratrakten i Dalarna. Inom norra Jämtland förekommer, enligt vad lappmannen Anders

Nilsson från Frostviken meddelat mig, ännu det att svenska kvinnor beställa tenntrådssömnad på sina kjortelväskor av lapparna.

För ett studium av tenntrådstillverkningen äro vi på antydda grunder — fyndens sällsynthet och frånvaron av dylik tillverkning hos nutidens svenskar och även många andra folk¹ — så gott som uteslutande hänvisade till våra fjällnomader, hos vilken den så långt hävderna tala och sannolikt mycket längre haft sina rötter och sitt egentliga hem. Av Rheens och Graans beskrivningar framgår det att lapparnas tenntrådsteknik omkring mitten av 1600-talet hunnit den utveckling, som den för närvarande innehar. Det nämnda Gråtråskfyndet synes ju kunna ge stöd åt det antagandet, att lapparna eventuellt redan under 1000-talet känt konsten att göra tråd av tenn.

Huruvida lapparna oberoende av andra kommit på idén att draga tenn, undandrager sig för närvarande ett fullt vetenskapligt bedömande. Det förefaller ju ingalunda uteslutet, att de kunnat så göra, helst då man vet, att de, som nämnt, begagnat den perforerade skivan för genomdragning av remmar.

Det nämnda småländska tenntrådsfyndet leder tanken på ett inflytande från söder, men det bevis man av detta enstaka fynd kan hämta till stöd för en lånteori är väl knappt tillfyllest.

Någon större betydelse för spörsmålet har väl knappt heller den omständigheten att lapparna fått sin kännedom om själva metallen liksom även benämningen därpå från nordborna.

Tenndragningsprioriteten framstår, allt detta fränsett, som en fråga av sekundär betydelse, sedan man nu vet att konsten att framställa tråd av *andra* metaller varit känd i Norden under vida avlägsnare tider än dem som här kommit i betraktande.

Sedd i belysning av det förhållandet blir lapparnas tenndragning en från nordborna lånad teknik, använd på ett annat och billigare

¹ Tenndragningen uppgives vara okänd bland östligare boende finsk-ugriska stammar.

I ett verk sådant som *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences* finnes dragning av tenn ej omnämnd, ehuru väl dragning av guld, silver, koppar, mässing, järn (se tome 6 s. 790).

material, en måhända självständig tillämpning men ej uppfinning av principiell innebörd.

Av fynd, dem fornvvetenskapen bragt i dagen, framgår det att människorna på jorden redan under det skede vi kalla bronsåldern löst problemet att av guld framställa fin tråd. Belägg härför finnas närmast att betrakta i vårt Statens Historiska Museum, t. ex. en ring med sirater av rund guldtråd från Kristofta i Skåne, samt en platt guldtråd (spiralvriden som om den från början varit tvinnad kring en annan tråd) från Hågahögen nära Uppsala, båda från tiden omkring år 1000 f. Kr. Från omkring år 100 e. Kr. föreligga liknande fynd (exempelvis fligransarbete med guldtråd från Skabersjö i Skåne, saker broderade med guldtråd från Halland), betecknande inledningen till en epok, varunder guldtrådstekniken utvecklades för att vid järnålderns mitt (450—700 e. Kr.) nå sin höjdpunkt.¹

Silvertråd är oss från slutet av 200-talet bekant genom ett par (med sådan tråd virade) ringar från Redväg i Västergötland. Silvertrådsfynden bliva från sistnämnda tidpunkt allt vanligare för att under vikingatiden kulminera i frekvens och kvalitet. Från Ångermanland härrör ett nystan av silvertråd, också från vikingatiden (St. Hist. Mus.).

Tråd av koppar är även funnen.

Nämnda metalltråd är till formen omväxlande rund och platt såsom lapparnas tenntråd, se nedan s. 162).

Att våra förfäder, åtminstone under yngre järnåldern, som hjälpmedel vid sin metalltrådstillverkning använt perforerade dragskivor, liknande till formen dem, som lapparna och andra naturfolk² ännu begagna, är genom fynd bekräftat.³

¹ »Så vitt vi kunna se», säger Montelius på tal om halsringar från denna tid (Sveriges hednatid, Stockholm 1888, s. 232), »finnes icke något som bevisar, att dessa äro från främmande land införda till Sverige, ehuru själva konsten att med fligranssirater, det vill säga med fina trådar och korn av guld eller silver, pryda arbeten uppenbarligen är något som nordborna lärt sig av södra Europas folk.»

² Exempelvis negrerna. Se Gerhard Lindblom, *The Akamba in British East Africa*, Uppsala 1920 s. 530, om tråddragning av metall (koppar och mässing) till förfärdigande av dekorativa kedjor, vari akamba äro mästare. — M. Werker, *Die Massai*, 1910 s. 115—116, med 3 figurer. — Friedrich Ratzel, *Völkerkunde I*, Leipzig 1885 s. 219 (efter Thornton), om dragning av järn med handkraft.

³ O. Rygh, *Nordiske Oldsager*, Christiania 1885, fig. 398.

Utöver vad dylika fynd på sitt tysta språk förtälja om förfädernas metalldragningskonst kunna vi troligen ingenting få veta, då skrivna underrättelser helt och hållet saknas.

Värdet av att under dessa förhållanden äga en levande källa sådan som lapparnas tenndragning att ösa ur, oavsett de nationella särdrag som vidlåda den, är uppenbart och kan här framhållas förutan diskussion av frågan varest i världen dess metoder räkna sin genesis.

I Sverige liksom annorstädes i kulturländerna har, som vi veta, dragskivan trätt i storindustrins tjänst och med vederbörlig anpassning tagits i bruk vid den maskinella metalltrådsframställningen. Tråddragerier förekommo i Arboga, Vättinge, Nyköping m. fl. platser redan under 1500-talet; vidare äro sådana bekanta från Älvdalen i Dalarna och Gnosjö i Småland. Ur J. F. E. Eneströms läsvärda bygdeskildring »Gnosjöborna» må några ord ur hans utförliga beskrivning över dragningen i Gnosjö anföras såsom belysande för tråddrageriernas delvis primitiva och rent hantverksmässiga arbetsmetoder under första tiden. Smidda järntenar, säger han, dragas så många gånger genom på en stålskiva gjorda olika hål (som oupphörligt förminskas) tills den erhållit åstundad finhet, vartill användes dels blott handkraft, dels mera sammansatta maskiner för vattendrift. — Det första försöket utfördes (såsom Eneström synes tro, fullt självständigt) i början av 1600-talet av en smed Sörman. Enligt en sägen skall det bestått däri att Sörman med en tång dragit en i kallt tillstånd uttänjd spik genom ett koniskt hål i en stålskiva.

Härmed hava vi visserligen kommit en god bit bort från lapparnas tenndragning. Men hur nära stå vi den icke i själva verket! Det industriella genombrottet till trots kvarstå dess principer ännu så gott som orubbade.

För sin *tennsmyckegjutning* begagnade lapparna under 1600-talet formar utgrävda av ben, enligt Rheens berättelse. Något vidare kan man ur böcker knappt inhämta om lapparnas gjutkonst under äldre tid, ehuru väl metallsmycken och sådana användande på dräkten ofta omtalas (se nedan s. 175 not 41 ff.). Gjutningsförfarandet har i regel, då man skrivit, lämnats åsido, måhända beroende på att man ej däri funnit något egendomligt eller karaktäristiskt.

Vanliga gjutformar av sten, skiffer eller täljsten — kända allt från Nordens bronsålder — hava av lapparna använts eller användas ännu (fig. 19, jfr Montelius, *Minnen från vår forntid* I fig. 1067 ff.), dessutom också formar av renhorn (möjligen = vad Rheen kallar ben), vilka från vår synpunkt ju te sig för lapparnas förhållanden mera typiska.

Av de tre här avhandlade lapska hemslöjderna är utan tvivel gjutningen, ehuru ganska ursprunglig, den som mest saknar nationellt underlag. Den förtjänar dock att studeras, ej minst just på grund av den anledningen att den är ett lån, dessutom förmodligen ett väl behållet sådant.

Om sentrådsspinning.

Namnformerna härnadan härstamma från Frostviken.* Siffrorna hänvisa till citaten å sid. 170 o. f.

Rensenor som spånadsämne.

Den finaste och mjukaste av all sentråd tillverka lapparna av renens ryggsena, *slahpo-suone*,¹ samt av frambenens senor, *autsjelge-suone*.² Tråd av dessa senor brukas vanligen till klädessömnad.

Till arbeten av särskilt grannlaga beskaffenhet, handsksömnad, kantning av koltar och tennbrodering m. m., plägade förr i tiden utväljas senor av unga renar, som hunnit till minst ett års ålder.

Av andra senor i renens kropp än de nämnda göres tråd till skosömnad och annat, vars utseende det inte är så noga med.³

Bakbenens yttersta korta sena (hälsenan), *båtske-suone*, lämnar material till kasttömmar och till de öglor, vilka till fäste för insnörningstågen anbringas å ackjans överkant.⁴

Av den under hälsenan liggande *geltstakhe* spinnes tråd till tömmar samt till snören för hopbindning av ackjornas framspets, båtarnas ändar m. m.⁵

Spädkalvsenor, såsom varande allt för sköra, brukas ej till tråd av något slag.

* De hava benäget granskats av prof. K. B. Wiklund.

Senor för trådberedning tager man vid slakten tillvara. Man torkar dem ute i solen eller inne i kåtan (obs ej vid »eldvärme») och förvarar dem för kommande behov.⁶

Rivning av torkade senor.⁷

Sedan senan väl befriats från sin yttre hinna, delas den i fina trådar eller »tågor». (Jag begagnar mig i detta sammanhang, för åtskillnadens skull, av benämningen *tåga*; ordet *tråd* reserverar jag för det färdiga arbetsresultatet.)

Vid ett tillfälle har jag konstaterat, att några rivna sentågor, vilka förut uppmjukats i vatten så att de läto sig ytterligare delas, innehöllo i medeltal sex odelbara enkelfibrer. Tågorna äro således egentligen knippen av fibrer.

Senmaterialet rives stundom grövre, stundom finare, allt efter behovet.

I senrivningskonsten utvecklar lappkvinnan såsom i mycket annat en förunderlig färdighet, förvärvad under långvarig och flitig övning. Med tänderna bräcker hon loss tågorna — tåga efter tåga — vid senans mitt, fränksiljer dem med nypan försiktigt i båda riktningar och klyver dem ytterligare, om så behöves.⁸ Då endast en smal rest av senan återstår, plägar rivningen utföras med händerna, fig. 1.

Gamla kvinnor med dåliga tänder bulta före rivningen de torkade senorna. I våra dagar måste nog ofta även de unga göra det, ty folkets tänder äro i allmänhet mycket försämrade. Förr i tiden ansågs det för en ung lappkvinna vara en skam att behöva bulta senorna. Bultningen utföres med ett smalt, runt vedträ.⁹

Varje fränksild tåga vikes omkring handens långfinger, fig. 1. På denna plats äro tågorna så att säga ur vägen och i gott förvar. Av pek- och ringfingret fastknipas de i sitt läge, så att de ej kunna tappas.

Senorna rivas i regel torra; så låta de lättast klyva sig. Gamla och förlegade senor måste ligga i blöt över en natt, innan de kunna behandlas.¹⁰

Senämnena förvaras, för att de skola hålla sig mjuka, i ett stycke färsk (inre) granbark. Ett dylikt avbildas i fig. 7, a.

De rivna senorna läggas i blöt.

När äntligen så mycket sena rivits som man för tillfället har bruk för, formar man av det hela en docka, fig. 7 b, c. Dockan lägges i kallt vatten.

Fig. 1. Lappvinna rivande rensenor.

Slahpo-fibrer hinna av vattnet tillräckligt uppmjukas på femton minuter, men fibrer av andra senor få lov att ligga i blöt minst en timme, innan de bli fullt användbara.

De uppblötta senorna hyfsas och spetsas.

De av vattnet uppmjukade tågorna lägger man nu på vänstra låret i ett väl ordnat och hoppackat knippe, fig. 2. Därur hämtar man med nypan en tåga, fattar den stadigt med båda händer. Med tillhjälp av tänderna — intet annat redskap kommer i detta fall

till användning — befriar man den från alla knutar och ojämnheter så omsorgsfullt som möjligt är, och till sist långspetsar man den i båda ändar.¹¹ Fig. 2.

Hyfsningen av sentrådsmaterialet fordrar förvisso skicklighet, men framför allt en jämn och felfri tuggapparat. Den utgör ett arbete som knappast lämpar sig för alla åldersklasser.

Fig. 2. Lappkvinna hyfsande en sentåga med tänderna.

När den första sentågan på nämnda sätt gjorts färdig, jämnas och spetsas en andra.

Enkeltråden hopskarvas.

Nu lägger man de båda hyfsade tågorna i längd med varandra spets om spets (15 à 20 cm), placerar dem på högra knät, lägger pek fingret över »skarven» och tvinnar, varvid man under stadigt tryck för fingret efter låret i riktning *mot* ljumsken, det vill med andra ord säga *åt sig* eller *avigt*. Fig. 3.

Efter sagda förberedande tempo, som blott avser att nödtorftligen sammanbinda de två tågorna till *en* längd, fattar man tåten med båda händer och drager åt motsatta håll, så att skarven utjämnar sig och får samma tjocklek som tåten i övrigt. Isärdragningen måste ske så försiktigt att de båda hopskarvade tågorna ej släppa varandra.

Sedan tvinnas spetsarna slutgiltigt samman, antingen över låret på förut nämnda sätt, eller mot kinden. I senare fallet föres pek-

Fig. 3. Två sentågor hoptvinnas (hopskarvas) till *en* längd.

fingeret *uppåt* såsom i fig. 4. Sätten kunna för övrigt variera. Somliga trådspinnerkor tvinna först skarven över knät, sedan tråden i dess helhet på kinden.¹² Männen, vilka tillfälligtvis även de befatta sig med sentrads-tillverkning¹³, bruka någon gång tvinna på bara, d. v. s. det obetäckta låret, ett sätt som blygsamheten förbjuder kvinnan.¹⁴ Skinnbyxor utgöra ett förträffligt underlag för tvinning i händelse man bär sådana på sig.

I nästa rum fogas en tredje sentåga, jämnad och spetsad, till längden av de två föregående, därefter, om så fordras, en fjärde och så vidare. Det blir på detta sätt omsider en lång, sammanhängande tråd, vilken i den mån den tillväxer nystas omkring vänstra handens lång- och ringfinger.

Anmärkning. Den vanliga sömtråden brukar efter sömnadens art variera upp till 1 meter (normal l. $\frac{3}{4}$ —1 m.). Till yttersöm på skinnbyxor och ryggsöm på skinnpälsar användas längre trådar (enligt gammalt mått 3 alnar) för undvikande av knutar. Till kasttömmar, *lasso*, förfärdigas trådar av ända till 2 famnars längd, grova som snören. De spinnas såsom sömtråden spinnes, men på grund av deras större längd blir hanteringen av dem mera omständlig, såsom

av nästföljande kapitel framgår. Av en stor *geltstahke* eller en *båtske-suone* beräknas det bli 10 å 12 sådana kasttömstrådar.

Tråden dubbelviktes.

Den färdiga tråden nystar man nu av vänstra handen, tager den utomkring knät för att den må erhålla stöd, sträcker sladdarna

Fig. 4. Ett annat sätt att tvinna (jfr fig. 3).

(när på grund av deras längd så behöves) baköver huvudet och jämkar tills man får dem båda precis lika långa.

Det mesta, som man på nämnda sätt kan hantera, är från $1\frac{1}{2}$ till 2 famnar; för större längd räcka armarna vanligtvis icke till. Är tråden för lång, förkortas dess sladdar på så vis, att man virar den ett eller annat slag runtom de böjda knäna, eller man nystar den kring armen. Det senare sättet brukar företrädesvis äldre fruntimmer, som hava svårt för att sträcka upp armarna.

När ovanstående undangjorts, nystar man hela den dubbellagda tråden omkring högra handloven, fig. 5, och därefter tillbaka på den vänstra igen, fig. 6. Detta sker för att man skall kunna nogga kontrollera sladdarnas samsning och tillse att inga knutar eller snälor förekomma.

Fig. 5. Tråden nystas kring högra handloven för kontroll av sladdarnas samsning och för avlägsnande av möjligen befintliga knutar och snälor.

Tråden tvinnas dubbel.

Den dubbellagda tråden tvinnas (liksom den enkla, varom förut talats), över låret eller på kinden. Somliga förfara så, att de hoptvinna blott yttersta änden av tråden över knät, resten mot kinden. Den tvinnade sladden, vilken blir längre och

längre, nystas icke, utan får under tiden »hänga och slänga fritt». Pekfingret, varmed man även nu begagnar sig, föres självfallet ej i samma riktning som förut vid tvinningen av enkeltråden, utan i rakt motsatt led.

Fig. 6. Tråden nystas från höger till vänster hand (i samma syfte som under fig. 5 angavs).

När arbetet försiggår i raskt tempo, taga nog även andra finger del i tvinningen, låt vara att pekfingeret, som det ledande, utövar det starkaste trycket.

Av det sagda följer, att den färdigspunna dubbla sentråden, *butneme suone*, blir (i motsats till den nyssnämnda enkeltråden) *rättvinnad*.

Under arbetets gång väter man sentrådarna flitigt i munnen. Om de få torka än så litet i ytan, blir resultatet mindre bra.¹⁵

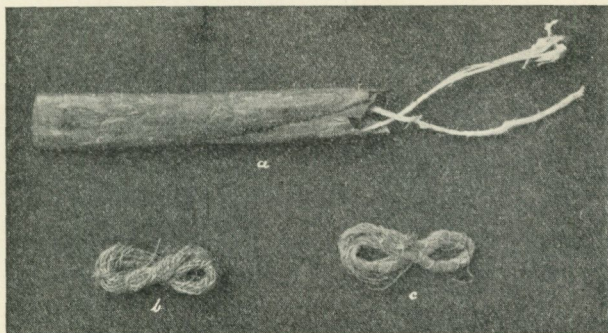

Fig. 7. *a.* Senor förvarade i en slida av färsk bark. Fr. Lappl. (fyndorten ej närmare känd). Nord. M. 91,058. Slidans l. 23 cm.

b. »Docka» av groft rivna senor. Nord. M. (oregistrerad).

c. »Docka» av fint rivna senor. Nord. M. (oregistrerad).

(Jfr. Düben s. 132 fig. 31.)

Om en ogift, känd kvinna kommer på besök i en kåta i avsikt att stanna en längre stund, är det sed att låta henne riva senor, medan kaffet kokar. Under kaffedrickningen har hon sina *suone* i blöt. Efteråt, då kanske mera fögnad väntar i form av mat, gör hon tråden färdig. Under tiden vänder hon sig gärna bort från sällskapet för att dölja de fula grimaser, som oundvikligen följa med arbete av denna art. Det n. b. om det i sällskapet finnes någon person av motsatt kön, som hon behöver känna sig generad för. Så pryda äro de unga ibland nu för tiden — troligen voro de inte så förr. Som en flicka i ej ringa mån uppskattas efter sin förmåga att spinna tråd, söker hon, helst om där finnes någon ung man hon vill behaga, naturligen att göra sin sak så gott hon kan.¹⁶

Äldre kvinnor anmodas ej att utföra dylikt arbete. God ton kräver, att de självmant erbjuda sig därtill.¹⁷

Med tiden bliva senor- na sköra och odugliga. De böra komma till användning, innan de hinna bliva årsgamla.

För tillfälligt bruk (lagning av uppspruckna sömmar o. d.) användas stundom enkla, otvinnade tågor, direkt rivna av *slah-po*.¹⁸ Sådana behöver man vanligen ej spetsa, ty *slah-po-suone* hava den egen- skapen att spetsa sig själva. Om så fordras, fuktar man dem i munnen. I vatten lägger man dem icke.

Såsom kvinnorna för det mesta tillverka tråden, så är det också de som i regel förbruka den. All sömnad av kvinno- såväl som manskläder utföres av kvinnor.¹⁹ Lagning av manskläder utföres däremot ej sällan av männen själva.

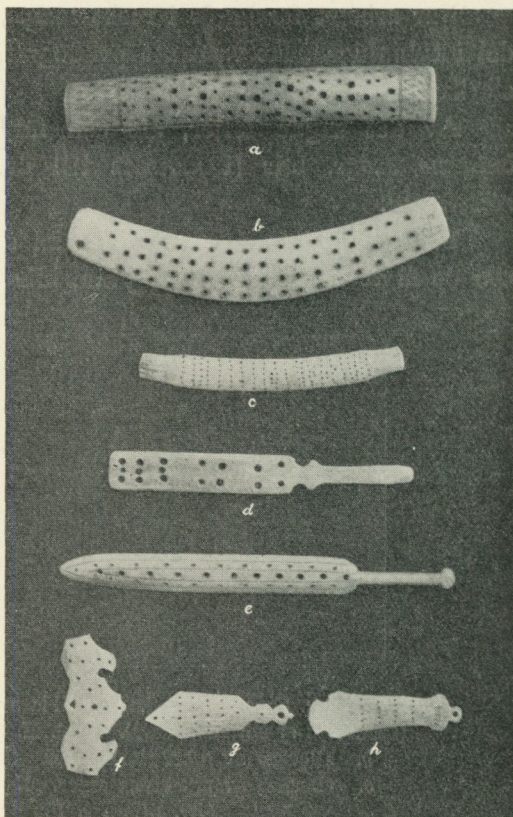

Fig. 8. Tenndragningskivor av renhorn.

Samtliga från Lappland. *b, d, f, g, h* äro från Jokkmok. För de övriga finnes ingen närmare fyndort angiven. Se för jämförelse Linné, Iter Lapp. s. 147.

- a.* Nord. M. 90958. L. 23 cm.
- b.* Nord. M. 73247 a. L. 23 cm.
- c.* Nord. M. 90974. L. 16.5 cm.
- d.* Nord. M. 73189 a. L. 19 cm.
- e.* Nord. M. 90951. L. 25 cm.
- f.* Nord. M. 4184 F. L. 9 cm.
- g.* Nord. M. 4184 E. L. 9.5 cm.
- h.* Nord. M. 4184 C. L. 10 cm.

För att få en torr tråd smidig, brukar man draga den i munnen fram och åter, så att den blir fuktad av saliv. Önskar man tråden hal och glatt, gnider man den med något fettämne, såsom osaltat rensmör, renbensmärg, kokfett eller dylikt.²⁰

Om tillverkning av tenntråd.

För tillverkning av tenntråd, erfordras två redskap, nämligen:

a) ett tenndragningshorn eller, som det på frostvikslapska fullständigt heter, *ditne-(gäseme-)tjårve*.²¹ Detta bör vara av hårdaste ämne, hornet av en »brunnox» (okastrerad rentjur) eller av en gallko (ofruktsam renko). Annat horn än dylikt är för broskartat, ej tillräckligt hållbart. Nedre delen (stammen) tages.²² *Ditne-tjårve* formas till en tämligen tunn, avlångt fyrkantig skiva, vilken på ena sidan är konvex, på den motsatta konkav. Genom skivan borrar radvis små hål av allt mindre och mindre storlek. Det största av dem mäter ungefär två millimeter i diameter. Det minsta motsvarar i vidd knappt den finaste sytråd.²³ Fig. 8.

b) En handslända eller snälda, lappska *snaltie*.²⁴

Stundom användes ännu i stället för slända en klyka av trä eller ben, se nedan.

Fig. 9. Lapp dragande tenntråd med tänderna genom en hornskiva.

Tenntråden drages.

Av en gammal tenntallrik skär man en remsa,²⁵ något tjockare än det största hålet i hornskivan, formar den något rund med kniven, smalare i ena änden, värmer den lindrigt vid elden så att den

erhåller lagom temperatur, sticker dess smala ände genom ett av de större hålen,²⁶ griper den med tänderna, fattar med båda händer om hornskivan och drager hela tennstängen fort och stadigt igenom hålet,²⁷ fig. 9. Därefter drager man samma stång, nu uppvärmd genom energiutvecklingen, med tänderna genom närmast mindre hål, så genom nästa o. s. v. ända tills den önskade grovleken eller rät-tare sagt finheten uppnåts.²⁸ Allt eftersom tråden varder hoppressad, tillväxer den i längd, och omsider har man efter mycken möda av den korta tennstumpen arbetat ut flera famnar tråd.²⁹ Jfr fig. 10.

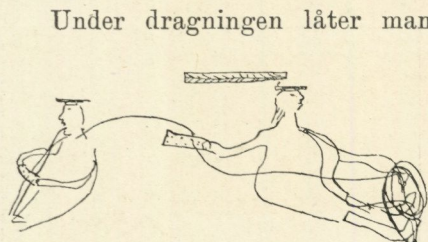

Fig. 10. Tennträdsdragning.
Efter Linné, Iter Lapponicum s. 163.

Under dragningen låter man tråden, för att den skall komma liksom ur vägen, glida över armen åt den sida, som bäst lämpar sig.³⁰

För att få tråden platt brukade man ibland till slut draga den genom i skivan anbragta små hål av aflång form.³¹ Platt-tråd (snodd på en smal sena) användes

till brodering av kvinnomössor samt bröststycken för kvinnor. Numera brukas endast runddragen tenntråd.

Den färdiga tråden lindas upp på en trästicka av omkring 4 å 5 tums längd och 1 tums bredd, försedd med skåror i båda ändar. Stundom lindas den omkring en torr näverbit.

De tennstänger, varav tråden skulle dragas, skuros ej alltid, som nyss sades, direkt av en tennallrik. Stundom götos de i en form, kallad *leikems-gare* eller *stäpe*, förfärdigad av hård »grantjyr» 6 å 8 tum lång, med en rund ränna mittuti.³² Jfr fig. 11 a.

Tennstöpningsformen kom småningom ur bruk, sedan man börjat få köpa färdiggjorda tennstänger.

Ju renare tennet är, dess bättre glans och hållbarhet har det. Blott i nödfall användes blyblandad vara.³³

Tenndragningen måste försiggå om sommaren, när det är varmt. I kall luft springer tråden av.³⁴

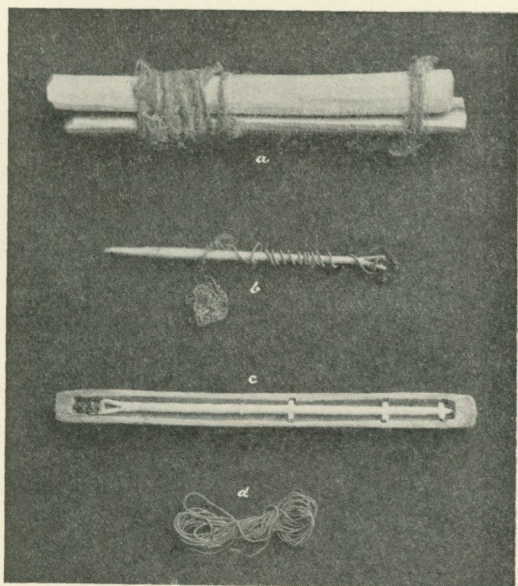

Fig. 11. *a.* »Stappo», trämått för stöpning av tennstänger. Nord. M. 114,353. Från Arjeploug. L. 24 cm. *b.* Spinnredskap av ben med pårullad tenntråd. Nord. M. 90,001. Lappl. L. 17 cm. *c.* Spinnredskap av ben. Liggande i ett träetui. Nord. M. 116,025 a, Från Kall sn, Jämtl. L. 22 cm. (Jfr Linné, It. Lapp. s. 147.) *d.* En tenntrådsdocka. Nord. M. 4,185. Lule lpmk.

Tenntråden spinnes.

Nu tvinnar man samman den färdigdragna tenntråden och en sentråd, spunnen av ungremsena (i våra dagar oftast vanlig bomullstråd), medelst snaltien, fig. 12. Härvid går man tillväga så som när man hos oss förr i tiden spann lintråd på slända.³⁵ Först fastgöres trådarna vid spinnredskapet. Sedan fattar man dem båda i vänster hand och håller dem med fingrarna åtskilda. Sländan hänger under tiden fritt i luften, fig. 13; med högra nypan (pekfingret, långfingret och tummen) snurrar man snäldkäppen så, att hon befinnes sig i oavbruten och hastig rotation motsols.³⁶ När en längd tvinnats tillräckligt, nystas den omkring käppens långända invid trissan. Sedan tvinnas på samma vis en ny längd o. s. v. För varje gång skjuter man med handen tennspiralen samman, så att den faller tätt och döljer sentråden. Någon gång underlåter man

att skjuta tennet samman, nämligen då man vill ha tråd av spiralrandigt utseende. Spiralrandig tråd brukas som inslag i broderingar för åstadkommande av omväxling.³⁷

Fig. 12. En tenntråd och en sentråd hop-tvinnas medelst *snaltie*. Bilden tagen i det ögonblick, då snäldan förmedelst fingrarna sättes i roterande rörelse.

Fig. 13. Snäldan roterar, hängande i luften.

Stundom användes för tvinnandet en med hulling försedd träpinne, s. k. »krok», jfr Fataburen årg. 1909 s. 1. Inläggs-tråden fastknytes vid pinnen, tryckes ned i klyvningen å hullingens spets och lägges, för stöds skull, i ett hak å framändan av kroken. Nu anbringas »tennet». Sedan vrider man med höger hand kroken runt, samtidigt som man med vänster hands pekfinger håller de båda trådarna skilda åt. Då och då gör man ett uppehåll för att skjuta tennspiralen samman (såsom vid tvinning på slända, se ovan) eller för att linda upp det tvinnade på skaftet av redskapet.

Stundom brukar man till tvinnredskap ett litet kors: en pinne med en tvärspeta genom ena änden. De båda trådarna fästas vid spetan. Under tvinningen snos pinnen omkring med handen, såsom den nyss nämnda kroken.

Besläktat med sistnämnda redskap är det i fig. 11 c, vilket är helsnidat av ben. I stället för en tvärspeta har detta tre

spetor eller snibbar, ej löst inpassade, utan skurna i samma stycke som skaftet. Stundom förekomma två tvärsnibbar (jfr Linné, It. Lapp. s. 147).

Fig. 11 b föreställer ett tvinnredskap av ben, format till en klyka i den ena ändan.

Två tenntråd spinns av hållbarhetsskäl aldrig samman, utan man inlägger alltid en sentråd (ev. numera en bomullstråd eller silkestråd).³⁸

Tenndragare.

Envar kan öva upp sig i konsten att spinna tenntråd till hushov, men för det mesta är tenntrådsspinnningen ett yrkesgöra, förbehållet vissa s. k. *ditne-läntere*, vilka arbeta fort och göra bättre arbete. De sälja till andra sina alster.

Tenndragningen, oftast ett kvinnogöra ehuru även män brukat syssla därmed,³⁹ kostar, som var och en kan förstå, på tänderna. Vanligtvis äro personer, som länge hållit på med sådant arbete, tandlösa. Det skadar i längden även ögonen, som man tror på grund av metallens starka glans.

Min sagesman har visat mig en fotografi av en nybyggarelapp, dragande tenntråd med en tång. Dragskivan hade denne lapp fastskruvad i en bänk, vid vilken han intog sittande ställning.

Ditne-läntere finnas numera få kvar i livet. Inom en snar framtid torde tenntrådsdragningen vara ett minne blott. Tennet har utträngts och ersatts av pärlorna, som för närvarande äro på modet.

Gjutning av bältsmycken.

För gjutning av bältsmycken, lapska sing. *naste* (eg. stjärna; stjärnspång, stjärnbeslag, stjärnplatta; jämtl. tennbläsa), lämpar sig bäst det material som man erhåller av gamla tennkärl. Det blybemängda, moderna tennet är mindre hållbart och svärta ifrån sig.

Gjutformen, bälte-tjärve (eg. »bälthornet»).

Formen består av en platta av det hårdaste renhorn (jfr tennagningshorn s. 161). På ena sidan är plattan flattäljd samt för-

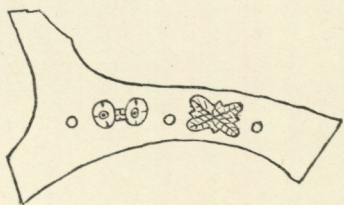

Fig. 14. Form av renhorn med utkarvade »stjärnor». För gjutning av bältsmycken. Hotagen sn, Jämtl.

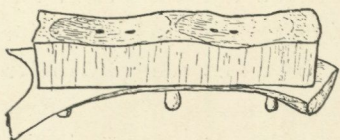

Fig. 15. Samma form som i fig. 14, fastsatt med tränaglar vid undersidan av ett trästycke.

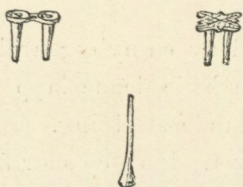

Fig. 16. T. v.: smycke för ett mansbälte; t. h.: smycke för ett kvinnobälte. — Under: tränagel för gjutformens fästande vid trästycket (såsom i fig. 15).

sedd med inskurna figurer, på andra sidan har den sin naturliga rundning kvar.

Fig. 14 visar en form med »stjärnor», inkarvade till ungefär en millimeters djup. Den är förfärdigad av Jonas Pålsson i Stenfjället, Hotagen socken, Jämtland. Pålsson är en bland de numera fåtaliga smykegjutare, *naste-läntere*, som finnas i orten. Under de långa vinterkvällarna sysslade man med slöjdning av bl. a. sådana formar eller mått. Det avbildade exemplaret har en längd av 9 cm.⁴⁰

Hornformen lägges under ett rektangulärt trästycke och fästes vid det genom tre små träpinnar, instuckna underifrån genom hål i hornplattan och motsvariga hål i trästycket, fig. 15. Hålen benämnas *bupme-raike* (= sylhål). Tvärs genom trästycket finnas två par andra hål, *läikeme-raike* (gjuthål), utmynnande i de karvade »stjärnorna» å den underlagda hornplattan. De mäta nedtill, där de äro vidast, ungef. 3 mm. i diam.

Gjutningen utföres.

Tenn smältes över elden i en vanlig stöpslev av järn och hålles i de båda trågformiga fördjupningarna å trästyckets översida, fig. 17. Med knivbaken knackar man försiktigt på undersidan av hornet, fig. 18, varvid tennet nedrinner i gjuthålen, fyllande dem och de båda utskärningarna i hornplattan. Så fort tennet stelnat, äro smyckena, färdiga att uttagas.

Smyckenas fästande.

Det ena smycket har, som synes i fig. 16, formen av två jämn-sides liggande runda, små stolpknappar (jfr Mönsterboken pl. 16, fig. 5). Det är avsett att pryda ett mansbälte. Det andra — med en dekor av två korslagda kvistar — är avsett för ett kvinnobälte.

Fig. 17. Bältsmyckegjutning. Det smälta tennet hälls ur stöpsleven i gjutformen.

Fig. 18. Gjutaren knackar med knivbaken för att tennet skall rinna genom trästycket ned i hornformen.

För stolparna å manssmycket prylar man vid deras fastgörande i bältet hål med en grov syl och nitar dem med en stamp eller liten hammare.

Nastens form är alltid lika, men dess utsirning växlar.

Olika slag av bälten och bältsmycken.

Naste-bälte (egentligen »stjärnbälte, bläsbälte») benämnes varje med enbart gjutna »bläsor» prytt bälte till skillnad från *ditne-bälte* (tenntrådsbältet). Det sistnämnda utsiras antingen med broderade

ornament av draget tenn eller med broderade ornament i förening med 8 å 10 stycken fyrkantiga tennplattor, *ditne-spakko* (jfr fig. 19).

Naste-bältet bäres när man, tunnklädd, rör sig inom kåtornas område. Är man ute och färdas, klädd i överrock, omgjordar man sig med ett *ditne-bälte* eller också ett pärlbälte.

På *ditne-bältet* användes som sagt också tennplattor, *ditne-spakko*, stora och till formen fyrkantiga. Lapparna gjuta själva även sådana, men efter mönster av de av guldsmeder förfärdigade silverbältplattorna (se nedan).⁴¹

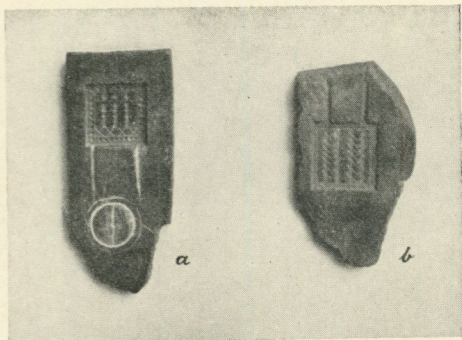

Fig. 19. Gjutformer av skifferartat material för bältprydnader.

Fr. Utsjoki i finska lappmarken.

a. Nord. M. 70,134. L. 11 cm.

b. Nord. M. 70,133. L. 9.2 cm.

Bältremmen göres av råberedd älghud eller, i brist på älghud, av koläder. Renhud, för tunn för nastens fastnitande, användes ej till bältremmar. Kvinnobältena fodrar man på insidan med renskinn för att ej kläderna skola svärtas av tennet. Efter kanterna vikes skinnet ut, så att det bildar smala bårder. Mansbältena fodrar man sällan. Den manliga dräktens tyg, som är av grövre beskaffenhet än den kvinnliga, aktas ej så noga.

Tillverkning av tennbälten av nämnda slag förekommer sällan numera.

Ett annat slag av bälte med tenntrådssömnad har, i stället för de nämnda tennbeslagen, *silverbeslag*, lapska *silpe-spakko*. Det be-

nämnes vanligen *silpe-bälte*. Stundom får även detta heta *ditne-bälte*, beroende på att det prydes av tenntrådssömnad.

Yngre och sannolikt inkomna från Norge äro de silpe-bälten, som uteslutande prydas av silverbeslag (ej av tennsömnad). De förekomma allmännast i norra Lappland.

Silverbeslagens vanliga storlek är $1\frac{3}{4}$ tum. De fästas, liksom tennbeslagen, med sentråd.

Emedan lapparna ej gjuta silver, beställa de alla beslag av denna metall från städernas guldsmeder, men efter mönster, som de från början själva utformat.⁴²

Gerke-bälte (pärlbälte) är det nyaste av alla i bruk varande. Folk, som ha god råd, pläga smycka det med 3 till 4 silverbeslag.

Ringar.

Ursprungligen begagnade lapparna, enligt en gammal tradition, fingerringar av horn, som de själva skuro. Idé och mönster övertogs omsider av svenska yrkesguldsmeder, som nu förfärdiga liknande ringar av silver.⁴³

På en vigselring skulle det vara 19 öglor.

Det är en oriktig föreställning, säger sagesmannen, att en lapphustru tager bort en ögla för varje barn hon föder. Verkliga förhållandet är det, att öglorna slitas bort och falla av, en och en.

Litteratur för jämförelser.

- DEMANT-HATT, EMILIE, Med Lapperne i Højfjeldet. Lapparne och deras Land II. Stockholm 1913.
- DRAKE, SIGRID, Västerbottenslapparna under förra hälften af 1800-talet. Uppsala 1918.
- V. DÜBEN, GUSTAF, Om Lappland och Lapparne, företrädesvis de svenske. Stockholm 1873.
- GRAAN, OLAUS, Relation Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så wähl som om heela dheras Lefwernes Förehållande. (1672). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen, XVII: 2. Uppsala 1899.
- HÖGSTROM, PEHR, Beskrifning Öfwer de til Sweriges Krona Lydande Lapmarker. Stockholm (1747).

- KEYLAND, NILS, Om renslakten och beredningen av renhudar hos Frostvikens lappar. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XXX, 16.
- LEEM, KNUD, Beskrivelse over Finmarkens Lapper, Kiøbenhavn 1767.
- LINNÉ (CARL V. LINNÆUS), Skrifter, utg. af Kungl. Svenska Vetenskapsakademien, V, Iter Lapponicum, Uppsala 1913.
- LUNDIUS, NICOLAUS, Descriptio Lapponiæ (mellan 1674—1679). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 5, Uppsala 1905.
- LÆSTADIUS, PETRUS, Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken, Stockholm 1832.
- Mönsterbok* för lapsk hemslöjd i Västerbotten. Hälsingborg 1920.
- NIURENIUS, OLAUS PETRI (f. 1580, d. 1645), Lappland eller beskrivning över den nordiska trakt som lapparne bebo. Utgiven på svenska av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 4, Uppsala 1905.
- OLAUS MAGNUS GOTHUS, Historia om de nordiska folken (1555). Utg. genom Michaelisgillet, Uppsala o. Stockholm 1909.
- RHEEN, SAMUEL, En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne etc. (1671). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 1. Uppsala 1897.
- Rimkrönika om lapparna*, »Samin Pirra acta Utza Kirje» (av okänd författare). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 7. Uppsala 1909.
- SCHAEFFERUS JOANNES, Lapponia, Francofurti 1673.
- TORNÆUS, JOHANNES, Berättelse om Lapmarkerna och Deras Tillstånd. (Omkr. 1672). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 3. Uppsala 1900.
- TUDERUS, GABRIEL, En Kort underrättelse Om The Österbothniske Lappar, som under Kiemi Gebiet lyda (1672—79). Utg. av K. B. Wiklund. Ingår i De Sv. Landsmålen XVII: 6. Uppsala 1905.

Citat rörande sentrådsspining, tennträdsdragning och bältsmyke-gjutning efter ovan angivna arbeten.

Dessa citat meddelas till komplettering av förf:s egna, ovan meddelade original-anteckningar. De visa, huru olika man förfarit på olika trakter.

1. Demant-Hatt s. 181 not 23: »Traad som spindes af ryggsenerne kan blive meget fin, men den flosser let og er derfor mindre stærk».

Drake s. 198: »Benämningen på ryggsenan är på sina håll *slappo*, vilket även förekommer helt enkelt i betydelsen 'riven sena', något som möjligen tyder därpå, att det just var ryggsenan, som tidigast användes i söm.»

2. Düben s. 131: »De senor, som finnas å renens framben till fotens böj-muskler, till vara tagas alltid, och om de icke genast användas, förvaras de torkade tills de behöfvas, för att däråf göra tråd.»

3. Demant-Hatt s. 181 not 23: »Af yngre reners bensener faar man smidig, blank og stærk traad; af ældre reners sener bliver traaden meget stærk, men haardere og grovere.» — Samma förf. s. 21: . . . »Den [traaden] kan spindes fin og hvid som en silketraad og tyk og grov som seglgarn; den groveste traad bruges til syning og lapning af sko.»

Drake s. 198: »Till grann eller fin sëm duga ej stora renars senor, emedan de äro grova, gå av; när de sy handskar, ha de finare sena; till sko av läder tjockare, till sko av ludet renskinn finare.»

4. Till båtarnas hopfästande i övrigt användes på denna trakt tågor av björk och sälj, runda eller kluvna.

Olaus Magnus IV:10: »... Andra bygga båtar på det sätt, att de hopbinda plankorna medelst sammansnodd och glättade djursenor, särskilt av renen.» — Graan s. 52: »Bohlen draga the tillsamman medh hamp snören.»

5. På *båtske-suone* och *geltstahke* syftar följande. Linné s. 145: »... in posticis tibiis 2 tendines, quarum una antierius, altera posterius tibiæ incumbit, in anterioribus una posterior, 2 l. 3 anteriores.» (Härav gjordes sentråd).

Düben s. 131: »Senorna från bakbenen anses sämre och äro äfven gröfre; de begagnas till snören.»

6. Olaus Magnus, anf. st.: »Senorna få torka i sol och luft.»

Linné s. 159: »Seenor torkas i solen, hängas på en pinne, intet kokas.»

Leem s. 369: »De hænge Rensdyrenes Fod-Sener op til at tørres.»

7. Drake: »*Saret*, riva upp sena; *suona kaikot*, riva senan med fingrarna; *kaikot*, riva upp senan (med händerna och munnen).»

8. Olaus Magnus IV:10: »... Men dessa senor hava, som ett slags blånor, afskilt från de finare, vilka genom särskild behandling förarbetas till tråd, liksom man vid linberedning utplockar de grövre trådarne.»

Linné s. 146: Tager [trådarne] först i munnen, wäter, klöfwer ...

Düben s. 131: De [senorna] sönderslitas med tänderna i långa lockar allt finare och finare.

Demant-Hatt s. 21: »De spaltes ved at rives med hænderne til grove strenge...; de findeles yderligere...»

9. Niurenius s. 13: »... torkade, bultade djursenor ...»

Graan s. 53: »Reen senorna torcka och klappa dhe till des the warda miuke.»

Leem s. 369: »De . . giøre dem [senorna] ved slag av en Øxe-Hammer samt anden deslige Behandling myge, indtil de blive, som en Uld.»

Düben s. 191: »Först bultas [senorna] och upplossas derigenom ...»

Demant-Hatt s. 21: »De tørrede sener bankes med bagen af en økse, hvis de er af gamle rener og haarde.»

10. I Sorsele rives, enl. vad av Drake s. 198 framgår, senan allmänt först efter det den legat i vatten.

Düben s. 131: »Torkade uppmjukas senorna med vatten, färskas behandlas de direkt.»

11. Enligt Düben s. 131 användes en dragskiva för detta ändamål: »Hvarje tråd tillspetsas och drages successivt genom hål af olika groflek, borrhade för ändamålet i skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä, eller af ben, eller af de handformiga framtaggarna å renens horn. Genom sådan dragning blir tråden slät och jemntjock samt, då han drages genom allt finare hål, ibland ytterligt fin.» Se ovan s. 147.

Enligt Linné (s. 146) användes ingen apparat: »... giör [tråden] spitsig på bägge sidor, med munnen och tänderna dragandes af, att dett blifwer hwast.»

Demant-Hatt s. 21: »De vædes og trækkes jævne med tænderne.»

12. Graan s. 53: »Af Reensenorna, sönderpläckade, twinna dhe på kinbenet een mächta jämn gran och grof söhmtråd.»

Leem s. 369: »De spinde den ey paa Rok eller Teen, men ved at gnie den med flad Haand op og ned paa Kind-Beenet.»

Jfr Drake s. 198: »Sentraaden spinne de ikke ved rok og snalde, men med deres fingre, havende den ene ende i munden og den anden i den eene haand, saa spinder de med den anden haand paa det ene kind.»

Linné s. 146: »... lägger på hwart annat, wrider med handen åht sig, nu på låret, nu på kinden, hkt mäst, twinnar åht sig med högra handen, håller och wefwar upp med wänstra. Spinner på wänstra kinden nedföre, doch ligger träen öfwer på digitos, men twinnar på wänstra.»

Düben s. 131: »Två sådana [hyfsade] trådar snos till samman med handen mot kinden eller låret.»

Drake s. 198 (Sorsole): »Tvinningen sker med höger hand mot kinden eller låret under det sentrådens ena ända hålles fästad mellan tänderna eller med vänster hand.»

Egentligen avse väl dessa uttalanden tvinningen av den dubbellagda tråden, varom mera nedan.

Demant-Hatt s. 21: »De [senerne] tvindes med haanden mod knæet, og traaden øges, til den er lang nok, hvorpaa den lægges dobbelt og tvindes sammen mod kinden med højre haand.»

13. Drake s. 198: »Att spinna sentråd var kvinnornas göromål; somliga karlar kunde ock syssla därmed, men de voro få.»

14. »Käringarna» i Österbotten voro enl. Linné (s. 209) mindre nogräknade: »de twinna på bara låret, nakne till naflan, ofta aldeles.»

På Värmlands finnskogar bruka ännu unga gossar tvinna metrevar och snaror på bara låret. För män med utväxta hår lämpar sig ej denna metod.

15. Linné s. 146: »Aldrig spinnes, nisi saliva madescit.»

Düben s. 131: »Tid efter annan blötas de [trådarna] med saliv.»

Drake s. 198: »Under arbetets gång fuktas senan med saliv eller vatten.»

16. Linné s. 159: »Huru högt denna konsten gått, visar ett prof jag fått med twinad trå, hkt jag näppeligen tror något fruentimmer kan åfterapa.»

17. Emilie Demant-Hatt s. 21: »Senetraad er kvindernes arbejde i 'ledige' stunder, naar de gaar paa visit hos hinanden og paa regnvejrsdage, hvor man intet andet kan foretage sig (i lidt ældre tid spandt kvinderne megen senetraad under renvogtningen) ... Nabokvinderne kommer paa visit med deres senetraad og bliver siddende en stund, kaffekedlen er stadig varm, og passieren livlig ... derimod er de mere tause, naar mændene er tilstede.»

18. Drake s. 198: »Innan lapparna kommo på den tanken att tvinna senan, använde de säkerligen otvinnad. Så göra de nämligen ännu ibland, och härtill ta de rygg-senan. När de skola laga något litet och endast behöva en kort tråd, spjälka de upp rygg-senan och sy med en dylik otvinnad bit.»

19. Tornæus s. 50: Alla Skin- och andra kläder sy Qvinfolken och intet män- nerna. Andra Skräddare eller Skinnare weta dhe intet af.»

Graan s. 53: »Quinfolckz arbete beståår mäst i sömande, ty ingen Mans person gör sigh kläder, Skoor eller hanskar, ey heller Reen åketygh, uthan alt dätta måste quinfolcken förrätta.» — Jfr Rheen s. 9.

Leem s. 88: »Alle Klæderne, saavel Mands- som Qvindes-Personers, være sig Skind-Kiortle, Skind-Handsker, Skoe etc. syes af Lapperne Fruentimmer.»

20. Düben s. 131: »Nu uppblötas de [senorna] på så sätt, att de uppvärmda in- gnidas med mærg eller något annat fett, så att de blifva så hala och smidiga som möjligt.»

21. Drake s. 203: *Dettnie-tjårvie*.

22. Leem s. 370: »Af det brede Horn, der rækker ned over Rensdyrets Næse gjøre de, efter di samme af Naturen dertil er skikket og beqvemt, et lidet krumt Bræt.»

Düben s. 131 (som förut nämnts): »Skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä, eller af ben, eller af de hand-formiga framtaggarna å renens horn.»

Metallskivor ej kända inom min sagesmans område. Sådana skivor anser han för tenndragning mindre lämpliga, emedan de lätt bli överhettade, varigenom den sköra tenetråden springer av.

23. Leem s. 370: »Radviis igiennembore de det [krumme Bræt] med mange, runde Huller, det ene mindre og trangere, end det andet.»

Drake s. 203: »Hornskivor med en mängd större och mindre hål».

Se även Rheen och Graan härnadan not 28.

24. Drake s. 203: Snaldie, spintten av ben eller horn, oftast vackert snidad.

25. Även Drake uppger, att ämnet tages av en gammal tenntallrik, se nedan not 32.

26. Linné s. 162: »Sticket in a latere concavo».

27. Jfr not 28 (Drake).

28. Rheen s. 57: »The draga medh sine tänder först igenom the grofwa hoolen och sedan igenom the grannare». — Item Graan.

Leem s. 370: »Der igiennem trække de med Tænderne en liden udi en Form, kaldet Stæppo, af Blye-beblandet Tin støbt Stang, som ved saadan Behandling vorder, efterdi det ene Hul er mindre, end det andet, alt smalere etc.»

Enligt Drake s. 203 håller dragerskan hornet i den högra handen, tennet i den vänstra; hornet föres fram och får aldrig stanna i sin rörelse, ty, om så sker, går tråden av.

29. Niurenius s. 13: »De draga tenn till mycket tunna trådar på samma sätt som guld, vilket de alldeles sakna».

30. Linné s. 162: »Tråen wefwes på foten och handen». Fig. 10.

Drake s. 203: »När tråden är dragen genom många hål och blir tunn, föres hornet så, att den får lägga sig i ringlar omkring sömmerskans kropp och omkring föremål i hennes närhet; ganska mödosamt och tidsödande; med flitigt arbete omkring 5 famnar tråd pr dag.»

Graan s. 53: »När bemälte teentråd h blifwer några allnar långh, linda the honom widh the dragan kringh om hufwudet, somblige kring om fötterna, at han icke skal ogredas.»

31. Rheen s. 57: »Tå nu teen tråden är lång blefwin och skall sedan dragas bredh, at han må kunna spinnas, sättia the et lijte been i thet hool the draga tråden genom, ther af warder tråden breder at han Spinna.»

Graan s. 53: »Tå tråden blifwer långh och skall dragas bredh, då söker hon the fattaste been af hara, järf eller tiäder Näf, dem gör hon Spitziga och granna, och sätter them i the hoolen, som teentråden drages genom, hwar af strängen blifwer tunner, at han kan wijras öfwer senetråden.»

Leem s. 370: »Naar Traaden drages igiennem det allertrangeste Hul, sette de et lidet i Enden hvast Jern-Redskab an imod samme, hvorved da den, der før var rund, bliver under Trækningen saa flad og saa tynd, som et Løv.»

Düben s. 132: »Jernbit vid hålet, pressad mot tråden, då han drages ut, och får han på sådant sätt den platt form».

32. Rheen s. 57: »Teenet är smältat een aln långt».

Graan s. 53: »Manfolcken göra them [kvinnorna] een *form* af träå i tu stycken

inskurit helftena i hwart dera, lijka som glaasmästare bruka af jern, där uthi the sina teenar till fönster bly giuta, denne trää formen lindas mz ett starckt bandh wäll till-sammans, sedhan smältes teenet, medh något bly för des hardheet skull behandlat: Af tenarna skäres det ojämna medh een knif».

Linné s. 162: »Smältes uti dubbelt trä».

Leem s. 370: »Stang av Blye-beblandet Tin støbt udi en form, kaldet Stæppo».

Düben s. 132: »Tennet gjutes smält i träformar, till bildande af små stänger».

Se även Kristoffer Sjulsson (Om Vapstenlapparna i Tärna). Sjulssons beskrivning av tenstrådstillverkningen finnes återgiven hos Drake (se här nedan) samt i Mönsterbok för lapsk hemslöjd.

Drake s. 203: »När hon [lappkvinnan] lyckats få köpa ett tennfat eller tenntallrik, tog hon späda häggstammar och klöv dem i hälfter, varefter märgen skrapades bort, så att små rännor, kallade *stappo*, uppstodo; tennet smältes och göts i de små rännorna, där det fick stelna till smala stänger».

33. Leem (s. 370) och Düben (s. 132) uppgä blyblandat tenn vara det vanliga.

Sådant, ehuru sämre, troligen lättare att dra (jfr Graan i not 32).

34. Drake s. 203: »Gjorde det helst under varma, klara dagar, då tennet höll sig smidigast och tjänbarast».

35. Niurenius s. 13: »Med dessa [tenn-]trådar omspinna de senorna».

Rheen s. 57: »Sedan spinna the honom medh een lijten slända kringh om een annan gran tråd».

Graan s. 53 f.: »Han [tenntråden] wijras öfwer senetråden, som teenet när det sydt warder, widh sin starckheet behåller, elliest wore helt omöijeligt af teenet allena något stadigt arbete giöra . . . Hon [lappkvinnan] wäfwet eller spinner honom medh een lijten slända af been, där på senetråden ligger och teenet uppå sigh småningom hämpter, att det blifwer teentråd».

Linné s. 159: »Seenor till trå tagas af $\frac{1}{2}$ åhrs kalfwar till att wrijda ten på, hka äro där till bäst, för de äro miuke» (Kimi lappmark). Jfr Drake s. 197: »Flickorna tvinna tennsenor av kalysenor».

Linné lämnar även följande uppgift, s. 162: »Senorna till tenntråden giörs af renars älrs boskaps fötter kokte, flötet tages, item af fogelfet» — Vidare s. 163: »Lapp-qwinfolken smörja sin tenntrå med fett af renfötter, som kokas, älrs boskapsfötter: item fett af siöfogel duger här till» — Ett sådant bruk är ej känt bland lapparna i norra Jämtland. Männe ej här tenntråd äsyftas, jfr sid. 161 och not 20.

Enligt Leem s. 370 begagnas ingen annan tråd, utan »tvenne saadane flade og tynde Tintraade tvinde de sammen til een». (Jfr Graan härovanför.)

Düben s. 132: »Två platta trådar snos samman till en, antingen blott och bar eller snodd med hjul och vef öfwer tenntråd eller silke (Sorsele)».

Drake s. 203: »Så tvinns tråden på fin tenntråd».

36. Drake s. 203: »Sen- och tenntråden fästes i spinntenens ände och höllos på sådant sätt, att då tenen mellan fingrarna rullades, tenntråden lade sig omkring senetråden och dölde denna».

37. Niurenius s. 13: »... med vilka [tenntrådarna] de så på sitt sätt utstyra sina förnämligare kläder. Bland annat pryda de framsidan av halsöppningen med så många linjer av detta slags tråd, som mössans bärare dödat björnar, så att man, då man möter honom, genast kan se, hur många han dräpt».

Rheen s. 57: »Medh denne Tenntråd burderas muddar, stöfflar, hanskar, skoor och Reen Äktygh».

Graan s. 29: »Bruden rijfwer först sitt fletha bandh uthur sitt håår, thet af vll åhr wåfwit och med teenrådhs besatt ...»

Lundius s. 28: »Når som lapparna fria så är det et kiännemärckie att de hafwa tenskoband med ulltrå uti och med åtskillige färgor. Då håller han sig dät nättaste som han kan: och med tenarband bruka de också, de kalla dem bergsprinthare.»

Schefferus berättar, s. 266, att lappkvinnorna med den tenntråd de spinna, utsira sina muddar, stövlar, handskar, skor, renåktyg o. s. v. i form av stjärnor, blommor, rosor, fåglar och fyrfotingar, särskilt renar. Han avbildar en lappkvinna dragande tenntråd (med sannolikt oriktig handställning) samt ett föremål med tennbrodyr.

Högström omtalar (s. 88), att de med tenntråd smycka sina bälten, kläder och körredskap; vidare (s. 147): »På bältet sitter en pung, broderad med Tenn, i hwilken de hafwa sina eldsaker» etc.

Leem s. 369 f.: »De bordere med Tin-Traade Beltet, som bindes om Reensdyrets Liv, og Kraven, som hænges om dets Hals (jfr Linné s. 60), Penge-Punge, det Tøy, som laadne Skindkiortle stofferes med om Halsen, i Brystet, for Hænderne, i Fligerne og neden om, det Tøy, som Haand-Klappen paa laadne Skin-Handsker bestaaer af, og andet mere ... Traaden legge de i adskilligt Mynster plat og løs paa Tøyet, der borderes, og fæste den til samme ved af Rensdyrs Fod-Sener virked Traad; ellers bruge de og et Slags ophæved Bordering, hvortil behøves end meere Fliid og Arbeyde.»

Düben s. 132: »Denna [tenntråden] lägges nu i sina bestämda fågoner på det som skall broderas: penningpung, bröstlapp, krage, handske, seltyg för renen etc., och fastsys med sentråd. Sådan tråd inlägges ock i trä.

Drake s. 203: Kjolar och lapp-pälsar, det de göra så nätt, att det nästan får utseende av silverbrodering.

Mönsterbok för lapsk hemslöjd pl. 16—25. Innehåller en analys av tenntrådsornamenten jämte avbildningar av en del föremål med tenntrådsornament: barnmössor halsremmar, manskrage, bälten, barnkläden, skinnpung, seltyg.

38. Härom olika uppgifter. Se Graan, Leem och Düben i not 35.

39. Tenndragning var oftast och kanske ursprungligast ett kvinnögöra.

Rheen s. 57: »The quinfolek som snällest äro och nättast omgåå med trådhragande och *burderande* hålles hoos them i största ära.»

Graan s. 53: »Lappmödrarna lära theslijkes sina döttrar deras konstigaste slögder, som ähro draga och sy på åtskilligt medh teenrådhs ...»

Högström s. 88: »... deras Tentrå, som qwinfolken göra, och som de så konstigt draga samt förtena, som hade de lärt af den yppersta Mästare.» — Düben s. 132.

Drake s. 203: »Blott få lappkvinnor voro händiga nog att kunna åstadkomma de broderier med tenntråd och garn, varmed den lappska dräkten var smyckad; särskilt svårt ansågs vara att få jämn och fin tenntråd, *dettmie*; tillverkades av sömmerskan själv.»

40. Rheen s. 57: »Kunna och somblige uthskiära *former* af been ther uthi the giuta sina Teenbälten, bådhe för Mäns och quinnos pehrssoner.» — Item Graan s. 52.

Högström s. 87: »Sina formar, i hwilka de gjuta sina Tensaker, göra de sjelfwe.»

Drake s. 177: »... formar, skurna i renhorn; dessa formar kallades *skuvvie*.»

Leem s. 374: »De udskiere Kniv-Skaft, og støbe Tin deri.»

41. Rheen s. 62: »Alle lappquinfolek bruka teen bälten tree finger bredha, och widh samma bälten binda the een hoopp Messingz kiådjor, them the hängia fram för sigh, ther på sitter knijf, Nåålhuus, pung och een stor hoopp Ringar af Messingh fastbundna, som wäll är tillhoopa ett lisspundh till wicht.»

Dylika med prydnader besatta dräktdelar utgjorde vanligen äreskänker vid giftermål (Rheen s. 11),

Linné s. 139: »Sjalfwa bältet är med ten älr silfwerpärlor beslaget.»

Högström s. 147: »Både män och qvinnor fästa undermuddarne omkring sig med Tenbälten, gjorde nästan på samma sätt som de af Sölfwer.»

42. Rheen s. 62: »... Doch hafwa alle lappquinfolcken een kraga fram i bröstet, den the kalla kracka, på den samma sy the een hoopp Sölfwer Mallior, somblige hwijte och somblige förgylte, med hängiandhe löf uthi, huilket är theas *ornaat*, och prydnat; bruka och så the Rijke icke allenast sådana mallior på sine kragar, uthan och på sine kiortlar fastsydde, så at somblige hafwa dubbelt, somblige tredubbelt Sölfwer fram i bröstet. The fattige som icke så förmögne ähro, att the kunna Rådha sigh Sölfwer Mallior, bruka i staden antingen teen eller Messingz Mallior.»

Graan s. 28, 29: [Vid frieri giver] »Modren ett Sölfwer bälte ... *Item* een hoopp Sölfwer Mallior på kläde sömmat, som lappquinfolcken bruka fram i theas bröst, then the kalla kracke ... Bruden sätter på sitt hufwudh ett Sölfwer bälte eller tu, huilka hon brukar för krantz eller Crona, fram i bröstet hafwer hon een hoopp Sölfwer mallior dubbelt eller tree dubbelt, eller effter som hon är Rijk och förmögen till, sammaledes och ett Sölfwer bälte kringh om sigh etc. ...»

Lundius s. 28: »Medan som de fria i Uhmå lappmarck kläda de sine brudar att de binda ett silfbälte kring om hufwud och med utslagit hår och ett silfbälte mitt omkring lifwet och går med lutat hufwud.» — Jfr Rheen s. 12.

Rimkrönika s. 17, 18: »Malljor äro både af silfwer så wäl förgylte som oförgylte såsom ock til hwardagzbruk af ten och krusade: Sittia på både sidor om öppningen på kiortelen i rad vtföre barmen wid pass $1\frac{1}{2}$ quarters längd, eller litet längre; sedan är kiortelen hel ända vtföre som en skiorta, allenast kragen kring om halsen är stickad med ten en twerhand bredt, elliest bruka the och lösa kragar, hwarpå sådane *Malljor* sättias och bäras, näst til kiortelen inom kroppen på halsen ... Bälten äro åtskilligt gjorde effter gamla modet somlige med drifwet arbete, somlige med stickat arbete, en del släta.»

Tornæus s. 50: »Tröljan hänger ihoop medh kiortelen, besatt medh hwijta och förgylta Sölfwer Malior. Sädan hafwa dhe en bröstduuk all öfwer satt medh förgylt Sölfwer: thet binda dhe för bröstet, låtas dher medh wara nog granna och häfwa. Sådana kläder draga dhe om Marknadztijder alla dagar, och hemma på helgedagarna. Men dhe fattiga få intet så låta.»

Se även Tuderus s. 20.

Högström s. 145: »Sölfwerbälten, som bestå af breda listor, på hwilka Sölfwerplåtar antingen kantige, som Tärningar, eller runda, äro fästade, så täta intill hwarandra, at af sjelfwa remen, på hwilken de sitta, föga eller intet kan synas. Desse plåtar (äfwen som maljorna, dem qwinfolken pläga hafwa på sina bröstlappar eller kragar och kjortlar fästade) med lösa hängande löf öfwer allt beprydde, som pläga wara förgylde äfwen som sjelfwa Tärningarna på bältet.»

Læstadius s. 120: »Silfverbältet är af läder, ungefärligen 2 tum bredt, hwarvid fyrkantiga, förgyllda silfverplåtar äro fästa tätt invid hwarandra, så att intet af sjelfwa bältet synes. Dessa äro försedda med löfverk, spännas omkring lifvet, och nyttjas af både män och qvinnor.»

Om den s. k. silfverkragen (kraka) skriver Læstadius följande: »Den är af mörkt kläde och liknar till formen en stor, gammalmodig nattkappa, som är öppen framtill, och i hvilken man träder in hufvudet. På denna krage är en stor mängd silfver-

grannlåter af åtskilliga namn fastsydda. Somliga bestå i temligen tjocka plåtar, dels fyrkantiga, dels runda, med diverse inskärningar, hål eller figurer, andra åter äro klotrunda eller äggformiga knappar af åtskillig storlek och krusning. Det mesta af detta allt är förgylldt och pryddt med en myckenhet löfverk, d. ä. små platta kors, ringar eller dylikt, fästa i yglor uti de större piecerna och skramlande lindrigt. Piecerna äro parvis fästa på ömse sidor, de klotformiga i brädden, de platta längre in på kragen. En väl utstyrd silfverkrage kostar betydligt. För ett par större knappar betalas en renoxe, stundom äfven en mindre ren dertill. Följaktligen kan en sådan krage kosta ända till 15 å 20 rehnar.»

Se Düben s. 157 ff., vilken utom en fullständigare beskrivning öfver utsmyckade dräkttdelar meddelar några avbildningar.

Vidare E. Demant-Hatt s. 180.

43. Högström s. 144: »Men ringarna som de hafwa på fingren, äro breda, samt med ritningar beprydda, och äfven til en del med förgylde löf besatte.»